

ИНСОН КАПИТАЛИ НАЗАРИЯСИ ВА ТАҲЛИЛИ

Джураев Умид Джумаевич

University of science and technologies

“Иқтисодиёт” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола иқтисодиёт соҳаларида инсон капитали назарияси ва таҳлили, инсон капитали замонавий концепциясининг пайдо бўлиши, шаклланиши, муаммолари, иқтисодий категория, бошқарув, ривожланиши ва тарқалиши бўйича тушунчалар ёритилган.

Калит сўзлар: инсон капитали, ресурслари, глобал, жаҳон иқтисодиёти, иқтисодий категория, профессионал, активлар, меҳнат, корхона, интеллектуал бошқарув.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теория и анализ человеческого капитала в сферах экономики, возникновение, формирование, проблемы, экономическая категория, управление, развитие и распространение современной концепции человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, ресурсы, глобальный, мировая экономика, экономическая категория, профессионал, активы, труд, предприятие, интеллектуальный менеджмент.

Ҳозирги вақтда дунёнинг энг ривожланган мамлакатлари глобал миқёсда янги билим ва маълумотларни ишлаб чиқариш ва тарқатишга асосланган жамиятнинг янги турига - постиндустриал ёки ахборот жамиятига ўтиш билан ажралиб туради. Жаҳон иқтисодиётининг субъекти сифатида инсон шахсига нафақат илгари тўпланган билимларни идрок этиш, балки янгилик яратиш қобилиятига нисбатан талаблар доимий равишда ортиб бормоқда. Жамият ривожланишининг постиндустриал босқичида инсон ишлаб чиқарувчи кучлари инсон капитали - билим ва ижодий қобилиятлар шаклида ишлайди ҳамда кўпаяди, уларни тўплаш ва ривожлантириш харажатлари меҳнат унумдорлиги ва даромадларининг ўсишига ҳисса қўшадиган капитал қўйилмалар сифатида қаралади.

Инсон капитали замонавий концепциясининг пайдо бўлиши, биринчи навбатда, Т. Шульц ва Г. Беккерларнинг асарлари билан боғлиқ ҳисобланади. Инсон капитали ҳақидаги замонавий назарий ва услубий ғояларни ривожлантиришга таниқли америкалик ва британиялик иқтисодчилар Б.Вайсброд, Ж.Минтзер, Л.Туроу, В.Боуен, М.Фишер, Ж. Вайзилар катта ҳисса

кўшганлар. Кейинчалик бу концепцияни ишлаб чиқиш А.Аулин, М.Блауг, С.Боулз, Ж.Бен-Порат, М.Вудхол, Ж.Грейсон Э.Денисон, С.Дейзи, Ж.Кендрик, Р.Лаярд, Г.Псахаропулос ва бошқа тадқиқотчилар томонидан амалга оширилган.

Инсон капитали назариясининг шаклланиши «профессионал» ва «иждимой» шахсдан «ривожланаётган» ва «ташаббускор» шахсга ходимларни бошқаришга ёндашувлар эволюцияси билан паралелл равишда содир бўлди [1].

Инсон капитали назарияси инсон ресурсларини бошқаришнинг замонавий тушунчаларида, корхонанинг интеллектуал ва иждимой капиталини ривожлантириш тушунчаларида ишлаб чиқилган. Инсон ресурслари ва инсон капиталини ривожлантиришнинг замонавий муаммолари ахборот жамияти ва билимлар иқтисодиёти тушунчалари доирасида ҳам ўрганилади [2].

МДХ мамлакатлари иқтисодиётида инсон капитали муаммоларини ўрганиш узок вақтдан бери таълим иқтисодиёти ва меҳнат самарадорлиги масалалари билан чекланган. Шунингдек В.С.Гоило, А.В.Даиновский, Р. Р. Капелюшников, В. В. Ключкова В.В.Марцинкевич томонидан инсон капитали назариясига хорижий ёндашувларни ўрганган нашрлар пайдо бўлди. Кейинчалик М.М.Крицкий томонидан инсон капиталининг шаклланиши ва ҳаракати тўғрисида, Е.В.Галаева, А.И.Добринин, С.А.Дятлов, Е.Д.Цыренова, И.В.Илинский, С.А.Курганский, В.Р.Шчетинин таълим муаммолари ва унинг инсон капиталини кўпайтиришдаги роли тўғрисида, Г.В.Борисов - корхонанинг инсон капитали тўғрисида, Н.В.Казакова, Л.Г.Симкина, Т.Е.Степановалар иқтисодиётда инсон капитали ва таълим тизимини ривожлантириш тўғрисида илмий изланишлар олиб борганлар.

Ҳозирги вақтда иқтисодий адабиётларда инсон капиталининг иқтисодий категория ва бошқарув тоифаси сифатида бир нечта таърифлари мавжуд. «Инсон капитали» атамаси А.Шульц томонидан таклиф қилинган: «инсоннинг қимматли қобилиятлари ва инсон капитали тегишли инвестициялар ёрдамида ишлаб чиқилиши мумкин бўлади» [3]. Г.Беккер инсонни оддий меҳнат бирлиги ва маълум миқдордаги инсон капиталининг комбинацияси деб ҳисоблайди. Е. Дж. Доланнинг сўзларига кўра, инсон капитали «таълимий ёки амалий тажриба орқали олинган ақлий қобилият шаклидаги капитал». S. Fischer, P. Дорнбусч ва Р. Шмалензи инсон капиталини инсонда мужассамланган даромад олиш қобилиятининг ўлчови сифатида белгилайди [4]. В. Боуеннинг таъкидлашича, «инсон капитали инсонларга берилган ва маълум вақт давомида товар ва хизматлар ишлаб чиқариш учун ишлатилиши мумкин бўлган билим, кўникма, мотивация ва энергиядан иборат». Инсон капитали жисмоний шахсларда мужассамланган ва иқтисодий фаолият билан боғлиқ бўлган билим, кўникма,

тажриба ва бошқа хусусиятлар сифатида белгиланади [5]. А. И. Добринин, С. А. Дятлов ва Е. Д. Цыреноваларнинг асарларида инсон капитали – «...инвестициялар натижасида шаклланган ва инсон томонидан маълум бир фаолият соҳасида мақсадга мувофиқ фойдаланиладиган, меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсишига ёрдам берадиган ва шу билан шахснинг ҳаёт сифатига таъсир кўрсатадиган соғлиқ, билим, кўникма, қобилият ва мотивацияларнинг маълум бир захира тўплами ва шахснинг даромади ўсиши тўғрисида берилган» [6].

Инсон капитали назариясининг ривожланиши ва тарқалиши табиий равишда иқтисодчилардан ушбу концепциянинг иқтисодий жараёнларда инсон иштирок этиш имкониятларини аниқлаш учун фойдаланиладиган «ишчи кучи», «меҳнат ресурслари», «меҳнат салоҳияти» ва «инсон салоҳияти» тоифалари билан ўзаро боғлиқлигини тушунишни талаб қилди. Мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Б.Хасанов, Р.Нурибетов, З.Гапназарова, А.Абдуллаев, М.Юлдашев ва бошқалар инсон капиталини «тадбиркор томонидан жисмоний капитални тўплашга ўхшатиш мумкин бўлган таълим, ўқитиш, ишлаб чиқариш кўникмаларини эгаллаш, шунингдек ҳаракатчанликка киритилган инвестициялар йиғиндиси» деб таърифлайдилар [7].

Кенг маънода улар ишчи кучини иқтисодий фаол аҳоли билан, тор маънода эса корхона ходимлари билан аниқлайдилар. Меҳнат салоҳияти, уларнинг фикрлари ва ишлаб чиқаришнинг моддий-техник базаси билан белгиланадиган инсон ресурсларининг амалга оширилган ва амалга оширилмаган имкониятларидир. Б. М. Генкин ишчи кучини инсоннинг меҳнат қобилияти, яъни ишлаб чиқаришда қўлланилиши мумкин бўлган жисмоний ва интеллектуал маълумотларнинг йиғиндиси сифатида тушунади. У инсон капиталини самарадорликни белгилайдиган ва инсон, оила, корхона ва жамият учун даромад манбаи бўлиши мумкин бўлган фазилатлар тўплами деб билади.

А. В. Докторович ва Н. А. Волгинлар ўз илмий асарларида меҳнат салоҳиятини табиий маълумотлар, таълим, тарбия ва ҳаётий тажриба асосида шаклланадиган инсон салоҳиятининг бир қисми ва турли хил фазилатлар тўплами сифатида белгилайди ходимнинг меҳнат қобилиятини, ишлаб чиқаришнинг шахсий омилининг умумлаштирувчи кўрсаткичини ва инсон капиталини «жамият ва иқтисодиёт ривожланишининг маълум бир тарихий босқичида, маълум шароитларда, зарур ресурслар билан амалга оширилиши мумкин бўлган меҳнат потенциалининг бир қисми, товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш учун меҳнат жараёни» сифатида белгилайди. [8].

Инсон салоҳияти «маълум шароитларда зарур ресурслар билан ҳаётий фаолият ва меҳнат жараёнларини таъминлайдиган даромад, соғлиқ, қобилият, билим, касбий малака, кўникма, маданият ва ахлоқнинг тизимли бирикмасидир». Инсон капитали ишлаб чиқаришда амалга ошириладиган меҳнат салоҳиятининг таркибий қисми сифатида инсон қобилиятининг бир қисмидир деб таърифлайдилар.

Т.Л. Судованинг таъкидлашича инсон капиталини замонавий талқин қилишнинг ўзига хос хусусияти унинг ижтимоий таркибий қисмини ҳисобга олади, чунки туғма қобилиятларни амалга ошириш учун шахс ҳаёт давомида - билимларни узатиш, шахсий алоқалар, касбий тажриба, малака ошириши ва ижтимоий билим ва кўникмаларни эгаллайди ва амалга оширади. [9]. Т.Е. Степанова инсон капитали билим, амалий тажриба, касбий ва маданий кўникмалар ва маданиятлараро мулоқотга эга бўлиш деб ҳисоблайди. Унинг қиймати субъектнинг ўзини ҳар қандай фаолиятда амалга ошириш қобилияти билан белгиланади. Корхона учун шахсийлаштирилган инсон капиталининг қиймати ушбу номоддий активларнинг даромадларини ошириш қобилиятига боғлиқ.

Ушбу фикрларни инсон капитали назариясидаги (корхонанинг инсон капиталини бошқариш назарияси) замонавий «бошқарув» ёндашувлари тасдиқлайди, бу унинг нафақат меҳнат унумдорлигини оширишда, балки корхонанинг номоддий активларини (интеллектуал капиталини) кўпайтиришдаги ролини таъкидлайди ва натижада, билимлар иқтисодиётида унинг рақобатбардошлигини таъминлайди. Инсон активлари - бу корхона ходимларининг жамоавий билимлари, уларнинг ижодий қобилиятлари, бошқарув, тадбиркорлик фазилатларидан фойдаланган ҳолда муаммоларни ҳал қилиш қобилияти ҳисобланади [10]. И. Бонтис инсон капиталини «муаммоларни ҳал қилиш қобилиятини берадиган бирлашган ақл, кўникма ва махсус билим» деб таърифлайди. Т.Стюарт, М.Юндг ва М.Армстронг инсон капиталини корхонанинг интеллектуал капиталининг ажралмас қисми сифатида ўрганадилар.

«Инсон капитали» тушунчасининг кўриб чиқилган ёндашувлари ва талқинлари ушбу турдаги капитал таркибининг батафсил даражаси билан ҳам фарқланади. Деярли барча тадқиқотчилар унинг асосий компоненти сифатида билим, кўникма, уларни кўпайтириш ва янгилаш қобилиятини ҳисобга олишади, яъни таълим омили бўлиб бир қатор мутахассислар-корхонанинг инсон ресурсларини бошқариш тарафдорлари-буни чеклаш кераклигини таъкидлайдилар [11]. Ушбу ёндашувда инсон ресурсларини ривожлантириш,

асосан, турли хил малака ошириш орқали ишчи кучининг потенциал имкониятларини оширишни англатади. Инсон капитали назарияси тарафдорлари замонавий маънода инсон активларини кенгрок талқин қилишни афзал кўришади. Масалан, Т.Е. Степанова фикрича уларнинг таркибига қуйидагилар киради: умумий ва махсус билимлар; кўникмалар, тажриба, малака; билимларни кўпайтириш ва янгилаш қобилияти; соғлиқ, генофонд; мотивациялар, қадриятлар; миграция капитали; иқтисодий аҳамиятга эга маълумотларга эга бўлишдир [12]. Е.М. Коротков эса инсон капиталининг билим, кўникма ва қобилиятлар, ижодий салоҳият ва қобилиятлар тўплами, қадриятлар тизими, ривожланган шахс, кадр-қиммат, ҳаракатчанлик, мотивация ва саломатлик каби асосий хусусиятларини (таркибий қисмларини) қайд этади.

Унинг турларини таснифлаш инсон капитали назариясида мунозарали масала бўлиб қолмоқда. Шундай қилиб, Г. Беккер «умумий» ва «махсус» инсон капиталини фарқлашни таклиф қилди ва махсус тайёргарлик натижасида олинган билим ва кўникмаларни ўз ичига олади ва фақат улар олинган корхона учун қизиқиш уйғотади [13]. Ж. Кендрик инсонкапиталини моддий (шахснинг жисмоний шаклланиши учун зарур бўлган харажатлар) ва номоддий (умумий таълим ва махсус тайёргарлик учун тўпланган харажатлар) га ажратади. М. М. Крецкий ишлаб чиқариш, истеъмол ва интеллектуал инсон капитали каби шакллари аниқлади, И.В. Ильинский - таълим, соғлиқни сақлаш ва маданият каби шакллари ажратиб кўрсатди.

Инсон капиталининг икки элементини ажратиб туради: мерос қилиб олинган (туғилиш пайтида олинган қобилиятлар) ва сотиб олинган (бу куч ва сармоияни талаб қиладиган) [14].

«Инсон капитали» тушунчасининг мазмуни ва таркибининг кўриб чиқилган талқинлари унинг қуйидаги таърифини шакллантиришга имкон беради. Корхонанинг инсон капитали (инсон активлари) - бу унинг инновацион фаолиятда амалга ошириладиган ва ушбу фазилатлар эгаларига даромад келтирадиган корхонанинг инсон (шу жумладан меҳнат) салоҳияти ва интеллектуал капиталининг бир қисми бўлган инсон ресурсларининг жисмоний, интеллектуал ва ижтимоий фазилатлари мажмуи, улар ишлайдиган корхона ва умуман жамият, янги қадриятларни яратиш орқали амалга оширилади. Ушбу таъриф, биринчидан, инсон капиталининг корхона фаолиятидаги ролини тавсифлайди, иккинчидан, унинг тегишли иқтисодий тоифалар (инсон активлари, инсон ресурслари, меҳнат, инсон ресурслари, интеллектуал капитал) билан ўзаро боғлиқлигини акс эттиради ва учинчидан, унинг элементар таркибини очиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Abdurashidovich, X. A., & Nigmanovna, M. F. (2019). Access to electronic educational resources in the education system. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(12).
2. Khasanov, A. A. (2017). Methods and methods of forming economic education through interdisciplinary communication through information technology. *Journal*, (3), 38.
3. Hasanov, A. A., & Gatiyatulina, R. M. (2017). Interdisciplinary Communication as a Didactic Condition of Increasing the Efficiency of Educational Process. *Eastern European Scientific Journal*
4. Sharipov, D., Abdukadirov, A., Khasanov, A., & Khafizov, O. (2020, November). Mathematical model for optimal siting of the industrial plants. In *2020 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT)* (pp. 1-3). IEEE
5. Ravshanovna, P. N., & Abdurashidovich, K. A. (2019). Role of innovation in school development. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(12).
6. Hasanov, A. A. (2020). Peculiarities of preparing teachers for the development and use of e-learning resources. *Theoretical & Applied Science*, (9), 15-17.
7. Khasanov, A. A. (2018). Didactic Foundations of Interdisciplinary Connections at Subject Teaching. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
8. Гаибназарова З.Т. Современное состояние и тенденции повышения качества человеческого капитала в компаниях зарубежных стран и в узбекистане. *Научно-аналитический журнал Наука и практика Российского экономического университета им. ГВ Плеханова* 2020 г. 12/1 с. 130-142.
9. Z.T. Gaibnazarova (2017) Improving the system of higher education is the main factor in the formation of human capital. *Scientific and analytical journal Science and Practice of the Plekhanov Russian University of Economics* Vol, 3(27). P. 72-78.
10. Гаибназарова З.Т. (2020) Роль человеческого капитала для разработки и внедрения инноваций в экономику // *Цифровая экономика: новый этап развития нового Узбекистана посредством новых технологий, платформ и бизнес-моделей: материалы Международной научно-практической конференции (DEUZ), Tadqiqot, Uzbekistan, Tashkent.*-Часть 12 Cited by 10.

11. Гаибназарова З.Т. (2020) Инвестиции в человеческий капитал как драйвер увеличения его стоимости // Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жихатлари. С. 183-187

12. Гаибназарова З.Т. (2020) Влияние Человеческого Капитала На Переход От Информационного Общества К Цифровой Экономике // Архив научных исследований 2022/6/28 Vol 4 (1).

13. Z.T. Gaibnazarova Theoretical and methodological development of human capital and determining its effectiveness // Экономика и инновационные технологии 2019/12/12 №6. P. 43-49.

14. З.Т. Гаибназарова Качество образовательных услуг как развития человеческого капитала // Экономика и инновационные технологии 2016/12/12 №6, С. 149-156.